

ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ АДЕКВАТНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ЮНАЦТВА

У зв'язку зі зміною дослідницьких підходів і пріоритетів, переосмисленням багатьох явищ та антропологізацією українського літературознавства сучасна літературна ситуація може оцінюватися як мультикультурний дискурс. Традиційна літературознавча думка схильна оцінювати сучасні літературні явища за усталеними методологічними підходами та критеріями. Найновіша проза молодих авторів розглядається як література для юнацтва, створена безпосередньо юними авторами. Мова йде про діалог двох культур: дорослої та юнацької, яка оцінюється та аналізується з урахуванням антропологічного підходу та специфічних художньо-світоглядних орієнтирів літератури для юнацтва. Матеріалом для дослідження слугувала творчість українського письменника Любка Дереша та польського автора Мірослава Нагача.

Ключові слова: література для юнацтва, художньо-світоглядні орієнтири, літературознавча антропологія, адекватна інтерпретація.

Література для юнацтва є окремим, специфічним типом літератури, що є перехідною ланкою від дитячої до „дорослої”, оскільки характеризується рядом психологічних особливостей, художніми, світоглядними аспектами літературних текстів, специфічною системою образів та мотивів, тематикою і проблематикою, спрямованістю на особливий тип „юної” читацької аудиторії. В останні десятиліття дитяча література стає предметом дослідження письменників, літературознавців, психологів, культурологів та фахівців інших галузей науки, але стан вивченості проблеми літератури для дітей та юнацтва в українській науці і досі залишається недостатнім. Вагомий внесок у розгляд проблем літератури для дітей зробили Е. Огар, О. Папуша, Л. Оляндер, М. Славова. Варто також зазначити, що й у вітчизняних дослідженнях літератури для дітей та юнацтва науковці акцентують увагу саме на дитячій літературі, залишаючи поза увагою власне літературу для юнацтва з огляду на складність її визначення, а також зважаючи на специфіку її антропологічних та художньо-світоглядних особливостей. У даній статті мова йтиме про найсучаснішу літературу для юнацтва, створену безпосередньо молодими авторами Л. Дерешем та М. Нагачем. Однак спершу потрібно виділити літературу для юнацтва із теоретико-літературного поля як літератури для дорослих, так і дитячої літератури.

Зазвичай вчені розглядають літературу для дітей та юнацтва крізь призму педагогіки, виділяючи дидактичний критерій як основоположний для цього типу літератури. Оскільки традиційно

вважається, що дитяча література призначена для особливого реципієнта, прибічники психологічного підходу вважають, що існування та функціонування цієї літератури пов'язані як із віковими характеристиками, так і соціальними й світоглядними змінами автора та читача. Маргарита Славова, болгарська дослідниця дитячої літератури, вважає, що „віковий критерій у дитячій літературі моделює особливий тип естетичної комунікації між письменником і реципієнтом” [13, с. 12], коли сам читач стає співавтором літературного тексту. Культурологічна перспектива розглядає її як таку, що знаходиться між літературою і фольклором, між „високою” і „популярною” та позначена обома типами художньої словесності. Методологічні позиції української дослідниці Емілії Огар та болгарської вченої Маргарити Славової стосуються потреби розглядати дитячу літературу в комунікативних вимірах, тобто відповідно до нових соціокультурних реалій, сучасних уявлень про дитинство взагалі. Нашою метою є розгляд літератури для юнацтва у зіставленні з „дорослою”, враховуючи її психологічні, культуральні та художньо-світоглядні особливості.

У зв'язку із сучасними соціокультурними змінами у суспільстві і, відповідно, перетвореннями у світоглядному плані, молодий читач перебуває у стані розгубленості, невпевненості у власному майбутньому, що в результаті впливає на життєвий вибір та характер конфліктних ситуацій зі старшим поколінням, а особливо з батьками. Психологи стверджують, що юнацький вік є сприятливим періодом для побудови цілісної картини світу [5, с. 16], формування Я-концепції (тобто „узагальненого уявлення про самого себе, системи установок щодо власної особистості” [14, с. 5]). Вчені також вважають, що саме на цей вік припадають світоглядні пошуки молодих людей, які включають і соціальну орієнтацію особистості: бачення себе як елемента великої соціальної структури, а також вибір майбутнього призначення та шляхів його досягнення [3, с. 187].

У процесі індивідуальної соціалізації, що є однією з основних характеристик юнацького віку, молода людина зіштовхується не лише з великою кількістю проблем, але й із несприйняттям їх із боку дорослих. Молодь у нових сучасних суспільно-економічних умовах опановує зовсім іншу систему цінностей, аніж це було 10-20 років тому, і робить це за посередництвом різних засобів масової інформації, усної та електронної комунікації, а також художньої літератури. У своєму виборі юнацтво більше симпатизує сучасним літературним творам, які написані їхніми ровесниками, або ж творам, що торкаються близької для молоді тематики і проблематики, ніж світовій класиці.

Емілія Огар, характеризуючи особливості читацьких смаків та інформаційних запитів сучасної підліткової аудиторії, вважає, що „твори для юнацтва повинні виступати самостійною та істотною складовою літературного процесу, що має цілий ряд специфічних рис і суттєво відрізняється від дитячої літератури” [7, с. 114]. Ця різниця полягає у іншій тематичній спрямованості та використанні відмінних інтерпретаційних прийомів. Дослідниця стверджує, що варто було би

вікову категорію читачів 16-17 років взагалі відокремити у самостійну групу – юнацьку – або визначити її як „наймолодшу серед „дорослих” категорій читачів” [6, с. 33].

Якщо мова йде про художню специфіку літератури для юнацтва, то варто зазначити, що літературний текст повинен цілеспрямовано та інтенційно бути побудований відповідно до вікових характеристик реципієнта, його життєвого та особистого досвіду, із залученням його до літературної комунікації як інтегруючого елемента. Як стверджує Марія Зубрицька, „ключовим принципом всякого процесу читання, його динамізації та вітальності є принцип ототожнювання світу реципієнта зі світом персонажів тексту. Інакше кажучи, проникання у світ тексту й оселеність в ньому – це здатність читача проживати у віртуальній дійсності і переживати її” [2, с. 191]. Ідентифікуючи себе з літературними героями, юний читач задовольняє власні екзистенційні проблеми й отримує практично готові рецепти для розв’язання важливих життєвих проблем. Критик та історик літератури Гжегож Ліщинський, аналізуючи функції сучасної польської прози для молоді, зазначає, що сучасна молодь шукає в літературі певні специфічні, неординарні пізнавальні цінності, за звичай, пов’язані з визначенням її суспільної позиції, особистими переживаннями та емоціями [4]. Тому в книгах сучасних молодих письменників юні читачі здійснюють пошук власної особистості, свого особливого світу, одночасно пізнаючи щось зовсім нове і раніше невідоме.

Конфлікт „дорослої” та юнацької літератури виникає на перетині двох сфер – сфери діяльності літературних критиків та сфери дослідження рецепції художніх текстів читачами. Критика оцінює сучасну прозу молодих авторів за вже давно існуючими, сталими критеріями та канонами, не зважаючи на соціокультурну ситуацію, психологічну потребу в такій літературі й пов’язані з цим антропологічні особливості читацьких запитів. Виходячи саме із цих причин, можна пояснити не завжди адекватні та науково обґрунтовані коментарі та рецензії українських та польських критиків. Читачі приблизно того ж віку, що й молоді письменники, схильні до більш позитивних відгуків на прочитані ними сучасні художні тексти, оскільки й автори, і їхня читацька аудиторія належать до однієї соціально-психологічної групи або ж до „субкультури юнацтва” [11], що й об’єднує їх спільною системою світоглядно-ціннісних орієнтирів. Тому позиція молодих письменників більш зрозуміла для їхніх ровесників, аніж „зрілих” літературних критиків. До прикладу, Роксана Харчук говорить про українських молодих письменників в особі Любка Дереша як про „трагічний образ української молоді, яка виявляється у суспільстві небажаною ... і часто викликає роздратування не так через інфантильність, як через зацикленість авторів на собі, нав’язливий банальний автобіографізм, відверте позерство і спекуляцію...” [15, с. 208-209]. Називаючи перші твори Любка Дереша „школярськими” та „профбезпорадними”, „пересипаними мислевербальними блискітками” [12, с. 10], відзначають зрілість та більшу художню

довершеність останніх літературних текстів молодого письменника [12, с. 10].

Оцінюючи творчість молодого польського автора Мірослава Нагача, критики відзначають його своєрідний стиль написання, особливості системи образів, нарації тощо та намагаються віднайти причини появи такого типу письма, посилаючись на інші зразки такого письма в польській літературі минулого століття [19, с. 309]. Вони також вважають, що „найновіша література в особах Масловської, Нагача, Кучока та інших є блискучою, добре написаною, але залишає нас із порожніми руками” [19, с. 310], оскільки описи випивки, потім фізіологічно болючих станів, відірваність свідомості від гнітючої реальності тільки говорять про сучасний світ і місце молодих людей у ньому.

Відгуки читачів на прочитані книги Любка Дереша та Мірослава Нагача віднаходимо в мережі Інтернет на літературних форумах та особистих блогах. Проаналізувавши ряд таких Інтернет сторінок, можемо стверджувати, що читаюча молодь вважає Любка Дереша талановитим, оригінальним, цікавим молодим письменником, зазначає, що перший його роман „Культ” „читається на одному диханні”, чого не можна сказати про останні його твори – їх називають дивними, але цікавими і непередбачуваними. Варто додати, що й самі молоді читачі помічають те, як він дорослішає з кожною наступною виданою книгою. Прихильникам Мірослава Нагача подобається мова художніх текстів, особливе спостереження та опис оточуючого світу й тих подій, котрі зазвичай відбуваються в їхньому повсякденному житті. Вражає юних читачів і простота, безпретензійність і щирість молодого автора. Отже, із вищесказаного можна зробити висновок, що літературна критика не в змозі подати адекватну інтерпретацію сучасної прози для юнацтва, керуючись тільки сталими підходами. Аналіз із врахуванням антропологічних особливостей прози молодих авторів та їх специфічних художньо-світоглядних орієнтирів зможе дати як більш плідні результати дослідження, так і глибше розуміння цінності цього типу літератури.

Літературознавча антропологія, як вважає М.П. Марковський, несе певну інформацію про людську природу крізь призму літератури, адже саме завдяки їй людина доходить до суті власної природи [17, с. 27]. Використовуючи сучасні літературні тексти як засіб розуміння світу, молода людина пізнає саму себе, віднаходить нові грані свого існування і в такий спосіб розв’язує проблеми, що стосуються молоді та її стосунків з оточуючим світом.

Оскільки література є своєрідним посередником між людиною і довкіллям, вона переносить з нього вже відомі елементи звичного досвіду і творить новий власний світ. Тобто завдяки знайомим життєвим деталям література для людини стає засобом осягнення власної екзистенції і побудови свого світобачення. Отож літературні твори стають у такому випадку оригінальними записами людського досвіду, досвідчування світу й особливо самих себе. Літературна фікція замінює

знання або досвід і є структурою, що розширює людські відомості про ту сферу, яку читач поки що не осягнув через власний життєвий досвід [17, с. 30]. Тому можна сказати, що людина віднаходить свою суть у тому випадку, коли навчається уявляти себе, або коли ідентифікує свою особистість та життєві обставини з наявними в літературному творі.

Художня специфіка літератури для юнацтва проявляється у використанні молодими авторами категорії фантастичного як домінантного естетичного начала, через яку конструюється художній світ літературного тексту, відмінний від реального. Характеристики цього світу зорієнтовані на особливості юнацької естетичної свідомості, яка споріднена із фольклорно-міфологічною – це казково-фантастичний світ, типологічно подібний до світу чарівної казки. Однак цей чарівний світ моделюється за законами літератури, а не фольклору.

Український письменник Любка Дереш та польський автор Мірослав Нагач використовують у своїх текстах образну символіку та морфологічну модель фольклорної чарівної казки. Художній світ літературних текстів молодих авторів зображує фантастичність реального світу, подаючи образно життєві тенденції через прояви чарівного. Так фантастично-дивовижне постає способом бачення і пізнання світу, інструментом дослідження універсальної реальності, соціальних і моральних виявів людського, шляхом осягнення власної ідентичності у процесі становлення особистості.

Переакцентування введених у літературну художню систему фольклорних елементів веде до трансформації традиційної казкової моделі і створення нового типу казки за допомогою проникнення казкового у жанр роману чи повісті. У романі Любка Дереша „Культ” і творі Мірослава Нагача „Лелека і Льоля” простежуємо велику кількість елементів чарівної казки: мотив подорожі і пов'язаний із цим мотив пошуку, мотив сну та елементи посвячувального ініціаційного обряду, що забезпечує нормальний перебіг процесу дорослішання юних героїв.

Перехід у доросле життя, процес пошуку правди про світ і себе самих відбувається у ході мандрівок персонажів, зображених у „Культі” та „Лелеці і Льолі”. Любка Дереш та Мірослав Нагач використовують у своїх текстах схему міфологічного сюжету мандрівки, запропоновану В. Проппом у праці „Історичні корені чарівної казки” [10]. Герой зазвичай покидає звичне йому місце проживання через брак особи чи предмета і вирушає на їх пошуки, які супроводжуються масою пригод, у ході яких він здобуває нові знання та досвід [10, с. 47-63]. До того ж Мірча Еліаде зазначає, що „облаштування в новій місцевості, дикій, незнайомій, прирівнюється до акту творення” [16, с. 8], і „кожна територія, зайнята з метою проживання на ній або використання її „життєвого простору”, спочатку перетворюється із „хаосу” в „космос”, за допомогою ритуалу набуває форми і стає реальною” [16, с. 9]. У подібний спосіб, але з авторськими додатками і відмінностями можна описати життєву подорож героїв романів Любка Дереша та Мірослава Нагача. Поїздка Юрка Банзая у „Культі” в місто Мідні Буки для

проходження педагогічної практики стане для нього результатом необхідності самоусвідомлення і віднаходження свого місця у світі. Таку його подорож можна інтерпретувати як метафору людського життя, котре являє собою постійний пошук і відкриттям власної самості. Мандрівка у пошуку певності й цілісності існування відбувається і в головного героя „Лелеки і Льолі”. Він вирушає у подорож своєю свідомістю, аби віднайти Льолю, яка, як він вважає, допоможе йому і додасть впевненості в потребі власного існування. Головним завданням персонажа є пошуки єдиної жінки, котра б всесила у нього надію на майбутнє, стала другом, допомагала і підтримувала його, не дала „загубитися, розчинитися у нагромадженні, у всьому, що випадково знаходилося довкола” [18, с. 148].

Отож мотив подорожі та міфологема пошуку є провідними елементами творів молодих українського та польського письменників, які можна потрактувати як шляхи пізнання світу і формування власної особистості. Окрім того, мандрівку як перехід з одного стану свідомості до іншого можна теж інтерпретувати як елемент процесу ініціації, в ході якої отримуються нові знання та досвід для майбутнього життя у соціумі.

Аналізовані тексти належать до романів-випробувань, романів-ініціацій. Оскільки у сучасному суспільстві немає приготованих культурною традицією обрядів ініціації, котрі забезпечували би нормальне протікання психологічного процесу дорослішання, формування власного світогляду, література стає для молоді людини інструментом, за допомогою якого можна здійснити обряд посвячення, що передбачає послідовні переходи від одного стану, до іншого, і саме тому у творах Любка Дереша і Мірослава Нагача з'являється міфологема дороги, подорожі і пошуку.

Мотив подорожі характеризується її націленістю на зміни і супроводжується випробувальними проходженнями крізь лабіринт, підземелля або будь-яку іншу заглибину в землі, де панує хаос. У романі Любка Дереша „Культ” випробування відбуваються в підвалах під навчальним закладом, де Юрко Банзай проходить педагогічну практику. Ці підземні приміщення можна прирівняти до печер, в яких в умовах архаїчного суспільства відбувалися обряди ініціації юнаків. Аби перебороти кризу, яка охопила все місто, Юркові Банзаю потрібно „спуститися в підвал” [1, с. 173] і перемогти змієподібне чудовисько – Великого Хробака Йога-Сотота, втілення всіх хаотичних сил, і в результаті отримати знання і досвід для майбутнього існування. А в „Лелеці і Льолі” місцем пізнання істин буття є бункер, де „немає світу” [18, с. 39] і панує безмежна темрява, хаос, який відділяв від „білизни”, що є втіленням космосу, а для головного героя – це Льоля, надія на успішне і щасливе майбутнє.

В аналізованих романах присутній мотив сну як іншої, паралельної реальності, в яку потрапляють герої. У творі Любка Дереша сон переплітається з реальністю і впливає на хід подій у романі. Можна простежити в художньому тексті молодого українського автора й

впливи досліджень усвідомлених сновидінь Карлоса Кастанеди. З метою пізнання дійсності і пошуку шляхів самоусвідомлення Юрко Банзай веде журнал снів „Сонька-дрімка: що мені сниться”, оскільки саме усвідомлене сновидіння є шляхом до самовдосконалення, пізнання власної природи, котре дасть дорогу новим переживанням, новим перспективам сприймання оточуючої дійсності. Роман Мірослава Нагача є суцільним сном, з котрого головний герой виходить лише в кінці твору, і розуміє, що все відбувалося не в реальному житті, а в його свідомості. Будучи у такому напівсвідомому стані, персонаж польського автора постійно відчуває страх перед сном. У героїв з’являються відчуття несправжності того, що відбувається, складається враження, що пережите відбувається уві сні, а не на яву. Межа між реальним та ірреальним, між уявою та явним, ілюзорним і дійсним дуже розмита, нечітка. Сни несуть містичне навантаження. Отже, і Любко Дереш, і Мірослав Нагач використовують у своїх художніх текстах мотив сну як кордону з реальністю для пізнання оточуючої дійсності, самовизначення і світоглядного пошуку героїв.

В українському літературознавстві постає потреба розгляду літератури для юнацтва як окремого виду письма та осмислення цього літературного феномена в набагато ширшому контексті, ніж нам пропонує це робити літературна критика, інтерпретуючи творчість молодих письменників у параметрах масової літератури, бестселера, модного культового «чтива», а не достойних уваги літературних зразків. На нашу думку, літературознавча антропологія є саме тією науковою методологією, яка може здійснити адекватну рефлексію над літературою для молоді XXI століття, оскільки саме завдяки їй можна зрозуміти відмінність цієї літератури від інших видів словесного мистецтва, її цінність і значення для молодого покоління.

1. *Дереш Л.* Культ : [роман] / Любко Дереш. – Львів : Кальварія, 2006. – 208 с.
2. *Зубрицька М.* Ното legens: читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
3. *Кон И.С.* Психология ранней юности: кн. [для учителя] / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
4. *Ліщинський Гж.* Сучасна проза для молоді: пізнавальні й освітні функції [Електронний ресурс] / Гжегож Ліщинський // Світ дитячих бібліотек. – 2009. – № 1. – Режим доступу : <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=5020>.
5. *Молчанов С.* Особенности ценностных ориентаций личности в подростковом и юношеском возрастах / С. Молчанов // Психологическая наука и образование. – 2005. – № 3. – С. 16-25.
6. *Огар Е.* Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки : навч. посібник для студ. вищ. навч. заклад. / Емілія Огар // Українська академія друкарства. – Львів: АЗ-Арт, 2003. – 160 с.
7. *Огар Е.* Особливості читацької поведінки сучасних підлітків / Емілія Огар // Вісник Дніпропетровського університету. – 2008. – № 1. – С. 109-114. – (Серія: Соціальні комунікації. Літературознавство).

8. *Огар Е.* Українська дитяча книжка: сучасний стан і перспективи / Емілія Огар // Діалог культур: Україна у світовому контексті: Мистецтво і освіта : зб. наук. праць. – Львів : Каменяр, 1998. – Вип. 3. – С. 308-313.
9. *Папуша О.* Теоретичний дискурс дитячої літератури: у пошуках об'єкта / О. Папуша // Вісник Львівського університету. Серія філол. – 2004. – Вип. 33. Ч. 2. – С. 172-183.
10. *Пропп В.Я.* Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. – Л., 1986. – 365 с.
11. *Ремшмидт Х.* Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. – М. : Мир, 1994. – 320 с.
12. *Родик К.* Бути чи „давати”? / Костянтин Родик // Книжник review. – 2007. – № 4 (134). – С. 10-11.
13. *Славова М.* Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей / Маргарита Славова. – К., 2002. – 81 с.
14. *Федорінов Д.* Формування Я-концепції в юнацькому віці // Психолог. – 2006. – № 10 (201). – С. 5-8.
15. *Харчук Р.* Сучасна українська проза: Постмодерний період : навч. посіб. – К.: ВЦ „Академія”, 2008. – 248 с.
16. *Элиаде М.* Миф о вечном возвращении / М. Элиаде. – СПб. : Алетея, 1998. – 249 с.
17. *Markowski M.P.* Antropologia i literatura / M.P. Markowski // Teksty drugie. – 2007. – № 6 (108). – S. 24-33.
18. *Nahacz M.* Vocian i Lola / M. Nahacz. – Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2005. – 200 s.
19. *Sidowska K.* Siędząc na przystanku / Karolina Sidowska // Fraza. – 2004. – № 3-4. – S. 308-310.

Summary

Due to the changes of methods and priorities in scientific research, reinterpretation of many notions and anthropologization of Ukrainian literary criticism, contemporary literary situation may be treated as multicultural discourse. Traditional scholars in literature are inclined to investigate present-time literary phenomena using ascertained methodological approaches and criteria. But the newest prose written by young authors may be viewed as literature for youth created directly by adolescent writers. Thus the question in the point is the dialogue of two cultures – adult and young adult – which is worth assessing and analyzing taking into consideration anthropological approach and peculiar artistic outlook orientations of the literature for young adults. Material for the investigation is works by Ukrainian writer Lyubko Deresh and Polish author Mirosław Nahacz.

Key words: young adult literature, artistic outlook orientations, literary anthropology, adequate interpretation.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2009